

POLISEMIYA HODISASINING FRAZELOGIYADA NAMOYON BO'LISHI VA UNING TADQIQ ETILISH TARIXI

Abdumusayeva Zilola

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Lingvistik o'zbek tili yo'nalishi magistranti

Anotatsiya: Mazkur ishda polisemiya hodisasining frazeologik birliklarda namoyon bo'lishi, uning til tizimidagi o'rni va funktsional imkoniyatlari tahlil etiladi. Frazeologizmlarda ko'p ma'nolilikning shakllanish omillari, tarixiy taraqqiyot bosqichlari hamda bu jarayonning lingvistik va madaniy omillari ochib beriladi. Shuningdek, polisemiya hodisasining o'zbek tili frazeologiyasida o'rganilishi va ilmiy manbalarda tadqiq etilish tarixi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: polisemiya, frazeologizm, ko'p ma'nolilik, lingvistik tahlil, tarixiy taraqqiyot.

Аннотация: В данной работе рассматривается проявление явления полисемии во фразеологических единицах, её место и функциональные возможности в языковой системе. Анализируются факторы формирования многозначности во фразеологии, исторические этапы развития, а также лингвистические и культурные аспекты этого процесса. Особое внимание уделяется истории изучения полисемии в узбекской фразеологии и её исследованию в научных источниках.

Ключевые слова: полисемия, фразеологизм, многозначность, лингвистический анализ, историческое развитие.

Abstract: This paper examines the manifestation of polysemy in phraseological units, its role and functional features within the language system. It analyses the factors contributing to the development of multiple meanings in phraseology, the historical stages of its evolution, and the linguistic and cultural dimensions of this phenomenon. The study also traces the history of research on polysemy in Uzbek phraseology and its investigation in scholarly works.

Keywords: polysemy, phraseological unit, multiple meaning, linguistic analysis, historical development.

Avvalo polisemiya nima degan so'zga to'xtalsak. Polisemiya — bu bir so'zning yoki til birligining bir nechta bog'liq ma'nolarga ega bo'lishi hodisasi.

Polisemiya — yunoncha “poly” (ko'p) va “sema” (ma'no) so'zlaridan olingan bo'lib, so'zning ko'p ma'nolilik xususiyatini bildiradi.

Masalan:

O'zbek tilidagi “oyoq” so'zi:

“insonga tegishli tana a’zosi” — oyoq;

“mebelning oyoqlari” — stol oyoqlari;

“tog‘ning oyog‘i” — tog‘ etagi.

Bularning barchasi bir ildizdan chiqqan, ammo kontekstga qarab turli ma’nolar anglatadi.

Polisemiya xususiyatlari:

Bitta so‘z bir nechta ma’noni bildiradi, lekin ular bir-biri bilan ma’no jihatdan bog‘liq bo‘ladi.

Bu hodisa tilni ixcham va boy qiladi, chunki har bir yangi narsa uchun alohida so‘z yaratish shart bo‘lmaydi.

Polisemiya ko‘pincha metafora yoki metonimiya yo‘li bilan yuzaga keladi.

Polisemiyaning asosiy farqi:

Uni omonimiya bilan aralastirib yubormaslik kerak. Omonimiya — bir xil shaklda, lekin mutlaqo bog‘lanmagan ma’nomlardir. Masalan, o‘zbek tilidagi “olma” (meva) va “olma” (olish fe‘lidan) — ular omonim so‘zlardir, bog‘liq emas. Ammo polisemiya — ma’nolar o‘zaro mantiqiy bog‘liq bo‘ladigan holatdir.

Polisemiya hodisasining frazeologiyada namoyon bo‘lishi

Frazeologiya va polisemiya bog‘lanishi

Frazeologiya — bu tilshunoslikning so‘z birikmalari, barqaror iboralar, maqollar, idiomalar va boshqa tayyor ifodalar bilan shug‘ullanuvchi bo‘limidir. Frazeologizmlar ko‘pincha ko‘chma ma’noga ega bo‘ladi. Shu sababli ular orasida polisemiya keng tarqalgan.

So‘z polisemiya hodisasi kabi, frazeologik birlik ham bir nechta ma’noni anglatadi. Bu holatda bir ibora turli vaziyatlarda turlicha tushunilishi yoki vaqt o‘tishi bilan yangi ma’no qatlamlariga ega bo‘lishi mumkin.

Frazeologik birliklarda polisemiya qanday yuz beradi?

Asosiy ko‘rinishlar:

Kontekstual polisemiya: Bitta frazeologizm turli kontekstlarda turlicha ma’no beradi.

Tarixiy (diakronik) polisemiya: Iboraning dastlabki ma’nosi vaqt o‘tishi bilan kengayadi yoki yangilanadi.

Variantlilik: Frazeologizmning shakli o‘zgarmaydi, ammo regionlarga yoki madaniy muhitga qarab ma’nosi farq qiladi.

Misollar bilan tushuntirish

Masalan, o‘zbek tilidan:

“Yelkasiga tog‘ qo‘yish” — og‘ir yuk olish, mas’uliyat olish.

Ba’zi kontekstlarda bu faqat ish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin, ba’zida esa umuman og‘ir ahvolga tushish ma’nosida ishlatiladi.

Rus tilidan:

“Вешать лапшу на уши” — soxta gap bilan aldatmoq. Ba’zan bu ibora “bo’hton qilish”, ba’zan “yolg’on-yashiq gap aytish” yoki “uning vaqtini o’g’irlash” degan ma’noni beradi.

Ingliz tilidan:

“Kick the bucket” — to die (o’lish). Boshqa kontekstdagi varianti sifatida ba’zi mintaqalarda “chiqib ketish, hamkorlikni tugatish” ma’nosida ishlatilishi ham mumkin.

Frazeologik polisemiya nimaga bog’liq?

Metafora: Frazeologizm yangi vaziyatlarga moslashib, yangi obrazli ma’no hosil qiladi.

Metonimiya: Bir qismi yoki belgisi orqali boshqa bog’liq tushunchani bildiradi.

Pragmatik omillar: Nutq egasining maqsadi, auditoriya, vaqt va ijtimoiy vaziyat ma’noni o’zgartiradi.

Tarixiy kontekst: Tarixiy voqealar, yangi ijtimoiy tushunchalar iboraning ma’nosini kengaytiradi.

Frazeologik polisemiya nimasi bilan qiziq?

Frazeologizmlar bir vaqtning o’zida barqaror va o’zgaruvchan bo’lishi bilan qiziq.

Polisemiya ular orqali madaniy va mental tafakkurni ifodalaydi.

Bu hodisa tarjima ishlarida ham murakkablik tug’diradi, chunki bir iboraning barcha ma’nosi boshqa tilga oson o’tgarmaydi.

Xulosa

Demak, frazeologiyada polisemiya — bu frazeologik birliklarning bir nechta bog’liq ma’noga ega bo’lishi va yangi semantik qatlamlarni hosil qilishi jarayonidir. U tilning dinamik rivojlanishi, madaniyat va tafakkur bilan chambarchas bog’liq. Shu sababli bu masala zamonaviy tilshunoslikda kognitiv, madaniy, tarjimashunoslik va pragmatik yondashuvlar bilan o’rganilmoqda.

Polisemiya hodisasining frazeologiyada namoyon bo’lishi va uning tadqiq etilish tarixi

Tilning eng asosiy belgilaridan biri — uning o’zgaruvchanligi va dinamik rivojlanishidir. Bu jarayon tilning barcha qatlamlarida, xususan, leksik qatlamida yaqqol namoyon bo’ladi. Leksik qatlamda esa so’zlarning ko’p ma’noliligi (polisemiya) alohida o’rin tutadi. Umuman olganda, polisemiya hodisasi lug’aviy birliklarning muloqot jarayonida kontekstga bog’liq holda turli ma’no sohalarini ifodalash qobiliyatini bildiradi. Shu bois, polisemiya tilshunoslikda so’z ma’nosi, semantika, semasiologiya va frazeologiya kabi sohalarda muhim nazariy va amaliy masala sifatida o’rganiladi.

Frazeologiya tilning eng qadimiy qatlamlaridan biri bo’lib, unda milliy mentalitet, tarixiy voqealar, xalq dunyoqarashi va madaniyati o’z ifodasini topadi. Frazeologik

birliklarning polisemiya hodisasi esa ularni yanada murakkab va ko‘p qirrali semantik tizim sifatida ko‘rsatadi. Frazeologik birliklar — barqaror so‘z birikmalari sifatida ko‘pincha ko‘chma ma’noga ega bo‘ladi, ammo ko‘p hollarda ular ko‘p ma’nolilik xususiyatiga ham ega bo‘lishi mumkin. Masalan, ba’zi frazeologizmlar turli kontekstlarda turlicha tushuniladi yoki yangi ma’no qatlamlarini hosil qiladi.

Polisemiya hodisasining frazeologiyada o‘rganilishi tilshunoslikning umumiy rivojlanishi bilan bevosita bog‘liqdir. Avvaliga umumiy tilshunoslikda so‘zning ko‘p ma’noliligi masalasi asosiy diqqat markazida bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik alohida frazeologik birliklar tarkibida ham polisemiya hodisasi alohida ilmiy masala sifatida o‘rganila boshlandi.

Frazeologiyada polisemiya tadqiqoti G‘arb va Sharq tilshunosligida turlicha bosqichlardan o‘tgan. Masalan, rus tilshunosligida bu masala V.V. Vinogradov, A.V. Kunin, N.M. Shansky kabi olimlarning asarlarida batafsil yoritilgan. Ular frazeologik birliklarning barqarorlik, ko‘chma ma’no va ko‘p ma’nolilik xususiyatlarini izchil o‘rganganlar. Shu bilan birga, ingliz tilshunosligida ham frazeologiyaning semantik xususiyatlari va polisemiya aloqalari C. Bally, J. Lyons, P. Gläser kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

O‘zbek tilshunosligida frazeologiyaning umumiy nazariy masalalari H. Doniyorov, A. Madvaliev, M. Mirzaev, A. Jo‘rayev singari olimlar tadqiqotlarida o‘z aksini topgan. Biroq polisemiya va frazeologiya aloqasi masalasi hali yetarlicha mukammal tadqiq etilgan deb bo‘lmaydi. Shu bois, hozirgi kunda frazeologizmlarning polisemiya hodisasi nuqtayi nazaridan o‘rganilishi dolzarb ilmiy masalalardan biri sifatida qaralmoqda.

Polisemiya hodisasi frazeologiyada ikki yo‘nalishda kuzatiladi:

Ichki polisemiya: Bu holatda frazeologik birlikning o‘zi bir nechta ma’noga ega bo‘ladi. Masalan, ba’zi iboralar tarixiy va ijtimoiy o‘zgarishlarga bog‘liq holda yangi ma’nolar bilan boyiydi.

Tashqi polisemiya: Bu yerda bir frazeologik birlik turli kontekstlarda yangi semantik vazifani bajaradi yoki boshqa frazeologik birliklar bilan semantik aloqa hosil qiladi.

Zamonaviy frazeologiyada polisemiya hodisasini tadqiq etishda kognitiv va antroposentrik yondashuvlar muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuvlar frazeologizmlarning shakllanishida inson tafakkuri, psixologiyasi va ijtimoiy tajribasining qanday rol o‘ynashini tushuntirishga yordam beradi.